

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ȘI CONSACRAREA DREPTULUI DE ACCES LIBER LA JUSTIȚIE

Andrei SMOCHINĂ

Doctor habilitat în drept, profesor universitar, Universitatea Liberă Internațională din Moldova,

Chișinău, Republica Moldova

e-mail: studii_juridice@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-9010-3489>

Eugeniu TROCIN

Doctorand, Universitatea de Stat din Moldova,

Chișinău, Republica Moldova

e-mail: studii_juridice@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-0676-1372>

Problematika liberului acces la justiție este amplu dezbătută, atât în literatura de specialitate, cât și în jurisprudență, instituția remarcându-se prin abordări nuanțate în funcție de ramura de drept care revendică accesul la justiție ca instituție specifică. Pe parcursul timpului, liberul acces la justiție s-a afirmat ca fiind un principiu fundamental de realizare a justiției, alături de principiile legalității, buneii administrări a justiției, garantării unui proces echitabil, publicitatea procesului, imparțialitatea judecătorului, respectiv proporționalitatea în aplicarea sancțiunilor. Astfel, având în vedere raționamentul potrivit căruia cel mai eficient remediu față de actele sau faptele de încălcare a drepturilor subiective, inclusiv a celor fundamentale, sau a intereselor legitime, este justiția, care presupune opțiuni și soluții bazate pe exigențele dreptății, moralității și corectitudinii atât în procesul de elaborare a dreptului, cât și în procesul de aplicare a normelor juridice, ne-am propus să realizăm un demers științific privind evoluția și consacrarea dreptului de acces liber la justiție începând cu perioada antică și până în prezent.

Cuvinte-cheie: justiție, acces liber la justiție, proces echitabil, drept fundamental, asistență juridică.

ASPECTS REGARDING THE EVOLUTION AND RECOGNITION OF THE RIGHT TO FREE ACCESS TO JUSTICE

The issue of free access to justice is widely debated, both in the literature and in jurisprudence, the institution being distinguished by nuanced approaches depending on the branch of law that claims access to justice as a specific institution. Over time, free access to justice has been established as a fundamental principle of achieving justice, along with the principles of legality, good administration of justice, ensuring a fair trial, publicity of the trial, impartiality of the judge, and proportionality in the application of sanctions. Thus, given the reasoning that the most effective remedy for acts or acts of violation of subjective rights, including fundamental rights, or legitimate interests, is justice, which involves options and solutions based on the demands of justice, morality and fairness both in the process of drafting the law, as well as in the process of applying the legal norms, we set out to carry out a scientific approach on the evolution and consecration of the right of free access to justice from the ancient period to the present.

Keywords: justice, free access to justice, fair trial, fundamental right, legal aid.

ASPECTS CONCERNANT L'ÉVOLUTION ET LA CONSÉCRATION DU DROIT AU LIBRE ACCÈS À LA JUSTICE

La question du libre accès à la justice est largement débattue, tant dans la littérature que dans la jurisprudence, l'institution se distinguant par des approches nuancées selon la branche du droit qui revendique l'accès à la justice comme institution spécifique. Au fil du temps, le libre accès à la justice a été affirmé comme un principe fondamental de la justice, au même titre que les principes de légalité, de bonne administration de la justice, de garantie d'un procès équitable, de publicité du procès, d'impartialité du juge et de proportionnalité dans l'application des sanctions. Ainsi, considérant le raisonnement selon lequel le remède le plus efficace contre les actes ou les actes de violation des droits subjectifs, y compris fondamentaux, ou des intérêts légitimes, est la justice, qui implique des options et des solutions basées sur les exigences de justice, de moralité et d'équité à la fois dans le processus de rédaction de la loi et dans le processus d'application des normes juridiques, nous avons proposé de mener une approche scientifique concernant l'évolution et la consécration du droit au libre accès à la justice de l'Antiquité à nos jours.

Mots-clés: justice, libre accès à la justice, procès équitable, droit fondamental, assistance juridique.

АСПЕКТЫ, КАСАЮЩИЕСЯ ЭВОЛЮЦИИ И ЗАКРЕПЛЕНИЯ ПРАВА НА СВОБОДНЫЙ ДОСТУП К ПРАВОСУДИЮ

Вопрос о свободном доступе к правосудию широко обсуждается как в специализированной литературе, так и в юриспруденции, причем институт отличается нюансированностью подходов в зависимости от отрасли права, претендующей на доступ к правосудию как к конкретному институту. Со временем, свободный доступ к правосудию утвердился как основополагающий принцип достижения правосудия, наряду с принципами законности, надлежащего отправления правосудия, обеспечения справедливого судебного разбирательства, гласности и беспристрастности судьи, соразмерности в применении санкций. Таким образом, с учетом рассуждения о том, что наиболее эффективным средством защиты от актов или случаев нарушения субъективных прав, включая основные права или законные интересы, является правосудие, которое включает в себя варианты и решения, основанные на требованиях справедливости, морали и справедливости как в процессе разработки закона, так и в процессе применения правовых норм, мы поставили перед собой задачу представить научный подход к эволюции и закреплению права на свободный доступ к правосудию с древнейших времен до наших дней.

Ключевые слова: правосудие, свободный доступ к правосудию, справедливое судебное разбирательство, основное право, юридическая помощь.

Preliminarii

Problematika liberului acces la justiție este amplu dezbătută, atât în literatura de specialitate, cât și în jurisprudență, instituția remarcându-se prin abordări nuanțate în funcție de ramura de drept care revendică accesul la justiție ca instituție specifică. Astfel, liberul acces la justiție este considerat ca făcând parte din categoria drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, având semnificația unui principiu constituțional prin intermediul căruia se garantează exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale ale

omului, dar și un principiu de organizare și funcționare a justiției ca premisă esențială pentru existența statului de drept [8, p. 53].

La rândul său, instituția drepturilor și libertăților fundamentale ale omului a cunoscut, pe parcursul timpului, un îndelungat proces de cristalizare, actualmente reprezentând o instituție deosebit de complexă, fiind subiect al numeroaselor investigații științifice întreprinse de specialiști în diverse materii.

În literatura de specialitate întâlnim opinii potrivit cărora evoluția conceptului drepturilor omului,

trebuie privită prin prisma evenimentelor care s-au produs de-a lungul etapelor istorice parcurse de omenire, reprezentând un sistem echilibrat și dinamic aflat mereu în evoluție, în dependență de dezvoltarea relațiilor internaționale și nivel social, politic și economic pe care l-au atins statele respective [36, p. 307].

Actualitatea problematicii abordate

Tematica studiului este una actuală având în vedere faptul că cel mai eficient remediu față de acatele sau faptele de încălcare a drepturilor subiective, inclusiv a celor fundamentale, sau a intereselor legitime [12, p. 475], este justiția, care reprezintă o virtute, un sentiment de echitate, de dreptate, purtând o puternică amprentă subiectivă, care este privită ca „idealul intangibil al dreptului, ultima și cea mai înaltă expresie a dreptului” [4, p. 10], iar asigurarea accesului la justiție constituie una dintre garanțiile procedurale pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale prevăzută în majoritatea constituțiilor, reprezentând cheia de boltă a tuturor garanțiilor procedurale a drepturilor și libertăților fundamentale.

Scopul studiului

Scopul prezentului demers științific constă în efectuarea unui studiu amplu privind evoluția dreptului de acces liber la justiție începând cu perioada antică și până în prezent, cu reflectarea celor mai relevante ipostaze în documentele din istoria dreptului nostru, care au condiționat consacrarea acestuia ca un drept fundamental.

Atingerea scopului propus presupune analiza justiției ca opțiuni și soluții bazate pe exigențele dreptății, moralității și corectitudinii atât în procesul de elaborare a dreptului, cât și în procesul de aplicare a normelor juridice, deoarece se instituie o subordonare la o ierarhie de valori, prevăzute și ocrotite de legi [14, p. 3].

Generalități privind evoluția dreptului de acces liber la justiție

Justiția este concepută atât ca formă distributivă, care se aplică la repartizarea onorurilor și bunurilor, optând ca fiecare dintre asociați să primească o porțiune potrivit meritului său, cât și ca o formă corectivă, egalizatoare, adică reguloare a raporturilor de schimburi reciproce, o schemă logică a juridicității și exigență practică de evaluare a acțiunilor umane [42, p. 56-27].

Într-o altă ordine de idei, justiția reprezintă și o entitate ce semnifică instanțele judecătorești și opera lor de judecată, desfășurată în conformitate cu legea, cu idealurile de morală și de echitate, de bună-credință, corectitudine, justețe și echilibru în relațiile sociale [26, p. 44], iar din această perspectivă presupune egalitatea rațională a persoanelor libere, limitate în acțiunile lor doar de drepturi și libertățile celorlalți, sau egalitatea tuturor persoanelor fără nici un privilegiu, adică o egalitate cât mai desăvârșită, care nu se obține decât printr-un progres cât mai accentuat și un studiu cât mai amănunțit al situațiilor de fapt în limitele drepturilor subiective și a obligațiilor corelative.

Ideea de a conferi oricărei persoane dreptul de a recurge la un judecător a constituit o preocupare și pentru juriștii Antichității. În Atena lui Pericle, spre exemplu, erau desemnați anual zece avocați care să pledeze gratis cauzele justițiabililor săraci, iar edictele pretorilor romani stabileau că persoanelor incapabile să își asigure apărarea din varii motive, printre care și lipsa mijloacelor financiare, li se asigura un apărător prin grija pretorului „*Ait praetor si non habent advocatum, ego dabo*” [19, p. 117-118].

La egipteni nu exista separația puterilor, astfel că șeful suprem al justiției era „*faraonul*” pe care după caz îl înlocuia „*vizirul*” sau „*djati*”, iar procedura de judecată se îndeplinea mai mult în scris [39, p. 29], deoarece se recunoștea dreptul de a se prezenta în fața organelor judecătorești pentru a apăra interese-

le celor aflați în nevoie, însă se interzicea acordarea apărării în formă orală pentru ca să nu influențeze judecătorul prin mimică, gesturi sau tonul patetic al vocii. Din considerentul că în această perioadă erau foarte puțini cunoscători de carte, apărarea scrisă era rar întâlnită [20, p. 27].

Din nevoia de securitate juridică, a apărut și necesitatea fortificării puterii lucrului judecat, deoarece fără consacrarea principiului autorității lucrului judecat, justiția nu ar avea nici un rost, iar hotărârile n-ar avea nici o utilitate practică, din considerentul că ele nu ar pune capăt proceselor pentru că un drept câștigat cu ocazia unei judecăți ar putea fi contestat și contrazis printr-o hotărâre ulterioară. În acest sens, în dreptul babilonian, pentru întărirea puterii hotărârii judecătorești se impunea obligația părților de a nu intenta un proces pentru a doua oară, astfel că pârâțul sau reclamantul trebuia să-și ia în scris această îndatorire, iar în caz de nerespectare a acesteia, cel vinovat era pedepsit de judecător [39, p. 45].

Necesitatea ca hotărârea pronunțată de judecător să pună capăt definitiv neînțelegerilor dintre părți, fără posibilitatea reluării lor din cauza incertitudinii ce s-ar fi creat, a apărut încă la romani, în cea mai veche procedură de judecată – „*legis actiones*”, nimănui nefiindu-i permis să folosească aceeași legislațiune de două ori pentru satisfacerea aceluiași interes [22, p. 111-126].

Mai mult decât atât, în această procedură judiciară, accesul la justiție nu numai că era asigurat tuturor părților implicate în proces, dar și avea un caracter obligatoriu pentru pârât și reclamant, deoarece judecata în lipsa unei părți nu era recunoscută, iar desfășurarea procedurii presupunea voința părților de a se judeca. Deschiderea procesului se realiza prin luare de martori, care trebuiau să asiste la îndeplinirea procedurii de judecată [39, p. 108].

Asigurarea accesului la justiție se realiza și prin intermediul „*patronilor*” care îndeplineau funcția de apărători pentru clienții lor, apoi „*oratores*”, care

pledau în favoarea litiganților. Acestora li s-au asociat, ulterior, jurisconșulții, ce lămurau litigiul în fapt și în drept pe baza legilor și principiilor de drept. De obicei, patronul făcea oficiul de apărător în litigiile dintre client și administrația centrală. Astfel patronii sunt precursorii avocaților de astăzi, iar cei protejați - clienții lor [29, p. 7]. Clienții, la rândul lor, îl însoțeau pe patron în instanță, la ceremoniile publice formând în jurul acestuia un cortegiu „*numeros – suita*” [20, p. 29].

În vederea asigurării accesului liber la justiție, în dreptul roman, convenția dintre avocat și client era gratuit și nu comporta reprezentarea. Mandatul era gratuit fiindcă deriva din acel „*oficium*” și „*amicitia*” pe care le găsim la baza raporturilor dintre patricienii patroni și clienții lor „*clientes*”. Avocatul roman, ca simplu mandatar, nu reprezenta pe client, în virtutea principiului „*alteri stipulari nemo potest*”, care excludea reprezentarea în materia obligațiunilor. Însă, ca o excepție de la această interdicție de reprezentare, sub forma de „*procurator*” și „*cognitor*”, procedura formulară a permis, cu ajutorul formularelor cu transpunere de persoane, o rudimentară reprezentare a părților în justiție în caz de absență. Acești reprezentanți însă erau părți în proces, „*domini litis*”, numele lor figura în „*condemnation*”, deși „*intentio*” conținea numele reprezentatului [10, p. 149-150].

Romanii pentru a-și apăra drepturile și interesele sale, își luau de obicei mai mulți avocați pentru aceeași cauză, în special în vremea lui Cezar, pentru ca apoi prin lege să se stabilească posibilitatea ca un client să poată avea 12 avocați din care doar unul pleda, iar ceilalți îl ajutau cu sfaturi. În opinia autorului, totuși, exista o reglementare care obliga părțile să aibă un număr egal de avocați nefiind permis nici uneia dintre părți să aibă mai mulți avocați decât cealaltă parte [20, p. 32], fapt ce demonstrează că accesul liber la justiție era atât liber, cât și egal pentru părțile în proces.

Totodată, este de remarcat că publicitatea procedurii jurisdicționale ca o garanție împotriva unei justiții secrete, care să contribuie la păstrarea încrederii în justiție, se realiza prin faptul că sentința scrisă în latinește, și mai rar, în limba greacă, era citită în public și trebuia executată de cel ce a pierdut procesul, în caz contrar, executarea sentinței se făcea prin organele statale, inclusiv prin vânzarea bunurilor celui care pierduse procesul [39, p. 111].

Grecii, de asemenea, erau și ei recunoscuți în arta pledoariei, însă aceasta se concretiza în discursuri scrise, pe care clienții trebuiau să le citească în fața audienței, fără a avea avocați specialiști și cu atât mai puțin o organizație a avocaților. Însă, deși cunoșteau arta pledoariei exercitată de așa numiții „*logografi*”, nu au perceput instituția avocatului ca mijloc de asigurare a accesului liber la justiție, astfel cum este ea percepută în modernitate, și cu atât mai puțin instituția corpului profesional al avocaților. [21, p. 26].

În condițiile progresului social economic, al dezvoltării noilor relații de producție, apare meseria de apărător, mandator, împuternicit, care se unesc în uniuni medievale de breaslă și instruiau juriști pentru „a trudi în afaceri străine” și a le apăra interesele prin acordarea unei asistențe juridice calificate [29, p. 7]. Astfel, procedural, accesul la justiție era asigurat prin depunerea unei plîngerii din partea reclamantului, iar pârâatul avea dreptul de a o contesta, care dacă era aprobată, procesul nu se mai judeca. În caz contrar, procesul se judeca, prin ascultarea matorilor și părților, examinarea înscrisurilor, și se finaliza cu emiterea hotărârii [39, p. 87].

La geto-daci putem deduce că accesul la justiție era asigurat, dat fiind faptul că inscripția descoperită la Callatis indica existența colegiului „*eisagogilor*”, cunoscut și la Atena, iar la Histria o inscripție lacunară informează că uneori cetățile apelau la judecători străini pentru rezolvarea litigiilor, întrucât prezentau mai multă garanție privind imparțialitatea [16, p. 23].

După cucerirea romană a statului dac, dreptul roman s-a extins și în Dacia, însă acest fapt nu a adus careva îngrădiri dreptului de acces liber la justiție. Astfel, cetățenii romani se adresau guvernatorului sau reprezentantului său potrivit procedurii formula-re, care putea judeca singur sau după ce da formula, putea trimite altui judecător, iar peregrinii erau judecați tot de guvernator sau de reprezentantul acestuia, care după formularea de judecată putea adresa cauza unui judecător sau a mai multor judecători. În litigiile dintre un cetățean roman și un peregrin, peregrinul era considerat cetățean roman pe durata procesului [1, p. 16]. Este de menționat faptul că în această perioadă, Guvernatorul avea dreptul de a condamna la moarte pe cei care au comis fapte grave, cu excepția fruntașilor acestor comunități pentru care pedeapsa cu moartea (*ius gladii*) se pronunța numai de către împărat [31, p. 35].

În spațiul românesc, în perioada Evului Mediu, accesul la justiție era asigurat prin instituția „*oamenilor buni și bătrâni*”, cunoscută pentru aplicarea cu imparțialitate și după o dreaptă judecată a dreptății în obștile românești. Bărbații, șefi de familii și de gospodării, numiți oameni vrednici, erau cei care depuneau mărturia și jurau pentru bunul nume al părții în proces, iar ceata de flăcăi ajuta la formarea opiniei publice. Procedural procesul se judeca contradictoriu, ambele părți fiind egale în fața justiției. Partea în proces, care afirma ceva trebuia să-și aducă minimum 6 jurători, iar partea ca se apăra avea obligația să aducă un număr dublu de jurători - 12, astfel că întrecerea continua prin dublarea numărului de jurători și se socotea ca având dreptate acela pe care îl susținea obștea, adică pentru cine au jurat mai mulți membri ai săi [1, p. 25].

În dreptul feudal din Transilvania, accesul la justiție se înfăptuia prin depunerea acțiunii de către parte la instanța competentă (*in ius vocatio*) în care se formula pretenția contra pârâatului arătându-se împrejurările în care au avut loc faptele, iar ulterior,

urma o nouă fază constând în înștiințarea părții adverse (pârâtului) să se prezinte în ziua fixată pentru judecată la locul stabilit pentru derularea judecății. Pe lângă procedura normală, obișnuită, se întâlnea și o procedură accelerată pentru anumite categorii de cauze a căror soluționare impunea celeritate, precum și procedura ordaliilor (*ordalia iudicium Dei*) sau „*judecata lui Dumnezeu*”. Specific este faptul că dreptul feudal cutumiar din Transilvania nu a cunoscut instituția autorității lucrului judecat, însă partea nemulțumită de sentința pronunțată avea dreptul de apel (*apellatio*) la scaunul de judecată superior. Înainte de aceasta, a existat calea plângerii contra judecătorului nedrept, fiind stabilite anumite măsuri și pedepse împotriva părții care fără teme depune asemenea plângeri [31, p. 65].

Ar fi de menționat că în dreptul feudal, toți oamenii liberi și persoanele juridice (bisericele, mănăstirile, breslele și chiar satele) aveau capacitatea să stea în justiție. Spre exemplu, oamenii dependenți (rumâni sau vecini) puteau sta în justiție numai în procesele în care se punea în discuție însăși starea lor de dependență, iar robul țigan fără stăpân avea o personalitate juridică redusă, putând sta în justiție în procesele care priveau persoana sa, pe când cel cu stăpân era reprezentat de acesta. Femeia necăsătorită sau văduvă putea sta în justiție, iar femeia căsătorită stătea însă în instanță asistată de soțul ei sau chiar nu apărea deloc, fiind reprezentată de acesta, însă era capabilă să stea singură în instanță numai în acțiunea de divorț sau în altă acțiune în legătură cu persoana ei [7, p. 32-33].

Treptat sunt instituite și anumite limitări a accesului la justiție, astfel că actul de justiție devine atât un instrument de guvernare la îndemâna boierimii, cât și o sursă de venit, deoarece redeschiderea procesului presupunea și o taxă însemnată numită inițial „*zavesca*”, apoi „*herâie*” ori „*globa*”, pe care cel care voia să reia un proces trebuia s-o plătească în prealabil vistieriei domnești [28, p. 269].

Limitări a accesului la justiție sunt întâlnite și în perioada Rusiei medievale, unde prin Ordinul imperatoarei din 1783 s-a interzis țăranilor să depună plângeri împotriva stăpânilor, iar orice încercare de acest gen era interpretată ca răscoală [39, p. 258].

În spațiul românesc, împrecinații se prezentau de obicei în instanță în persoană, iar din secolul al XVI-lea documentele încep să ateste prezentarea prin reprezentant, folosindu-se pentru aceasta termeni ca: omul unui împrecinat, cel care a fost în locul acestuia, vătaf, ispravnic, sau nici o denumire. Totodată, este de remarcat că până în secolul al XIX-lea se admitea în mod curent reprezentarea unei cete prin șeful acesteia sau prin „cetașii lui”, respectiv, „egumenul” sau „călugării mănăstirii” etc. [7, p. 33].

În Transilvania spre exemplu, procedura chemării în judecată consta din înaintarea acțiunii de către reclamant la instanța competentă și trimiterea citației, iar asistența juridică celor care se apelau la justiție era asigurată de către „*procuratori*” sau „*procuratori*”, termen ce derivă din latinescul *procurator* (reprezentant), preluat și folosit deopotrivă în documentele de limbă maghiară, germană și română. Prin Tripartitum, elaborat de juristul Werboczi István (1514), s-a reglementat atât angajarea de către părți a reprezentanților, cât și atribuirea de către instanțe în anumite cazuri a avocaților. Procuratorii, care erau angajați prin așa-numitele „*litterae procuratoriae*”, au reprezentat părțile când acestea nu trebuiau să se prezinte în persoană la proces [25, p. 15].

În Franța medievală, regii manifestau preocupări în scopul asigurării judecării și apărării gratuite a tuturor celor care nu puteau acoperi, prin mijloace proprii, cheltuielile implicate de derularea unui proces, astfel că un edict regal din 6 mai 1601 stipula că, în fiecare jurisdicție din regat, vor fi desemnați avocați și procurori pentru apărarea în instanță a săracilor, care urmau să fie remunerați din vistieria regală pentru această activitate a lor [38, p. 474].

În Moldova, valorificarea în justiție a unui drept de natură civilă sau cererea de reparare a unei pagube pricinuite printr-un fapt penal și de condamnare a făptașului se adresau în general domnului țării, printr-o plângere orală sau scrisă (pâră, jalobă, jalbă), înmănată uneori domnului chiar într-un proșap când trecea cu alaiul. După spusele lui Dimitrie Cantemir, plângerea era luată de al treilea spătar, care în momentul când ajungea la curte o pune pe masa domnului [7, p. 33].

Din descrierea pe care Dimitrie Cantemir o face, în lucrarea „Descrierea Moldovei”, potrivit căreia toți sfetnicii domnești și boierii divanului din starea întâi au putere să judece și să hotărască pricinile de judecată în toată Moldova, iar în cetăți și târguri au fost orînduiți judecători care să judece pricinile locuitorilor Moldovei, fiind numiți în unele locuri pîrcălabi, iar în altele vornici și cămărași, se duce faptul că prin multitudinea dregătorilor însărcinați să facă dreptate locuitorilor Moldovei, Domnitorul avea intenția de a facilita judecarea câtor mai multe pricini, instituind, prin delegare, suficiente „instanțe” care, măcar datorită apropierii geografice de împričinați, să fie în măsură să suplinească judecata domnească, rezolvând litigiile pe care domnul, din cauze obiective, nu le putea soluționa. Astfel, atât boierii mari cât și ceilalți dregători cărora domnul le delega atribuții judecătorești aveau îndatorirea de a tranșa, pe baza unor norme juridice (obiceiul pământului) și în cadrul unei proceduri organizate (potrivit aceluiași drept cutumiar, omniprezent în epoca feudală) orice chestiune privind cauza ce le-a fost adusă spre rezolvare [34, p. 718].

Încercări de a facilita accesul la justiție întâlnim și în Condiția de porunci, corespondențe, judecări și cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat, astfel că potrivit art. VII: „*Deoarece mulți locuitori nu pot, din cauza sărăciei, să facă față cheltuielilor unei lungi călătorii, pentru ca procesele să le fie judecate de către Curtea noastră și pentru a nu li se poate*

face dreptate de către conducătorii ținuturilor, am stabilit comisari aleși din rândul nobilimii și le-am acordat o pensie de la Visteria publică, le-am ordonat să facă dreptate săracilor, să-i ferească de orice nedreptate (...) [24, p. 31].

Reglementări cu privire la instituția reprezentării ca mijloc de asigurare a accesului la justiție se regăsesc în Pravilniceasca condică a lui Alexandru Ipsilanti – 1780 [37, p. 62] și în Proiectul de pravilă, redactat de Andronache Donici (Codul Andronache Donici) – 1814 [15, p. 28].

Referitor la Pravilniceasca condică a lui Alexandru Ipsilanti numită și „*Monument de drept scris*” [30, p. 109] este de menționat că cuprindea dispoziții și cu privire la activitatea judecătorilor menite să asigure accesul la justiție [35, p. 837-838]: „*Toți judecătorii după datorie netăgăduită să se adune de dimineață la departamenturi și foarte cu amănuntul și cu luare aminte să judece pricinile ce se întâmplă, urmînd cu totul la poruncile pravililor și la obiceiurile pămîntești (...)* fără de a nu face la acestea niscarevaș tîlmăciri reale, căci oricare să va dovedi tîlmăcind sau stricînd pravila, unul care acela este să se pedepsească foarte greu. (...) Judecătorii să asculte foarte cu luare aminte, fără de a nu li se supăra de îndelungatele zise celor ce să judecă, și să nu cuteze a zătici zisele celui ce să judecă (...).

În opinia unor autori, Pravilniceasca Condiția consacra expres și separația între funcția executivă și cea judecătorească [30, p. 133] că nu „*se cuvine vreodată să se dea poruncă domnească către judecători, cum și în ce chip să caute pricina (...), ci să urmeze pravililor*”, fiind firesc ca și domnul să voiască „*ce și pravilile poruncesc*”.

Cu excepția prevederilor privind instituția reprezentării ca mijloc de asigurare a accesului la justiție, în Manualul juridic al lui Andronache Donici întâlnim reglementări și cu privire la limitarea veniturilor pe care judecătorii ar urma să le primească pentru soluționarea litigiilor: „*Judecătorii datori iaste să*

primească cu blândețe pre aceia care cer să se mai cerceteze de iznoavă pricina lor. Judecătorii să nu primească peșcheș decât un pușin lucru, care iaște spre mâncare sau spre băutură” [35, p. 825].

Formele ale instituției ce acordă asistență juridică persoanelor, în vederea asigurării accesului la justiție se regăsesc și în Codul Calimach al Moldovei – 1817, Legiuirea lui Caragea Vodă (Codul Caragea al Munteniei), ambele în vigoare până la 1 iulie 1865, când au fost abrogate de Codul civil, precum și în Anaforaua boierilor din 17 iulie 1827 către domnul Moldovei, Ion Sandu Sturza [2, p. 466-468].

Atât în Codul Calimach al Moldovei – 1817, cât și în Legiuirea lui Caragea Vodă (Codul Caragea al Munteniei) au fost inserate transformări de esență în domeniul dreptului procesual, determinate, mai cu seamă, de măsura modernizării instanțelor începută încă din vremea lui Alexandru Ipsilanti. Astfel, au fost introduse condicile de judecată la toate instanțele, iar formularea în scris a hotărârilor și motivarea lor cu arătarea capului de pravilă (menționarea legii pe care se bazează) au constituit un progres însemnat în domeniu. Totodată, vechiul probatoriu bazat pe misticism a trecut pe plan secundar în detrimentul înscrisurilor laice, a depozițiilor de martori oculari și cercetările instanței, iar instituția reprezentării ca mijloc de asigurare a accesului la justiție a fost pe larg recunoscută odată cu introducerea în justiție a mandatarilor sau avocaților (vechili de judecăți) [31, p. 98].

Regulamentele organice adoptate stipulau principiul separației puterilor, justiția fiind despărțită de administrație și a început să dețină organizare separată. Pe această cale s-a trecut la organizare pe baze noi a justiției [23, p. 143], fiind stabilite pentru personalul judecătoresc măsuri noi cu scopul de a da eficiență justiției și a înlătura abuzurile.

S-a pus accent pe selectare și profesionalizare, s-a introdus salarizarea judecătorilor, încercându-se astfel să se confere o dimenisune deontologică acti-

vității acestora. Totodată, Regimentele organice au adus în spațiul juridic „actori” noi, precum procurorii și avocații, al căror rol începe să devină tot mai important în derularea actului de justiție, odată cu trecerea către etapa modernă [31, p. 102].

Regulamentul Organic al Munteniei din 1831, spre exemplu, prevedea necesitatea acordării asistenței juridice în scopul asigurării unei apărări efective „*formalitățile cele rânduite de pravilă pentru alcătuirea jebilor și altor înscrisuri, ce dau prigonitoarele părți în judecată, precum și trebuința ce cearcă de mai multe ori de a se judeca prin oamenii cu mai multă știință de pravilă, cer ca stăpânirea să așeze un număr hotărât de avocați. .... Însă cu toate că se află avocați știuți de stăpânire, prigonitoarele părți nu sunt oprite de a nu se judeca însele pentru pricinile lor de judecată de vor voi sau de a-și rândui alți vechili în care pot să se încreadă*” [32, p. 107], iar în Regulamentul Organic al Moldovei se stipula că „*toți lăcuiitorii prințipatului, fără osăbire, sânt supuși rânduielilor giudecătorești a tribunalurilor așăzate; supt această regulă se cuprind și toți streinii ce se află supt protecție ori și a căria puteri, în toate pricinile și giudecățile ce ar avea cu pământeni*” [32, p. 317], fapt ce demonstrează tendințe de instituire a unui mecanism privind asigurarea liberului acces liber la justiție tuturor locuitorilor.

În timpul domniei lui A.I. Cuza au fost elaborate coduri procesuale care la fel prin principiile consacrate în textul lor, instituiam mecanisme de asigurare a accesului la justiție în scopul desfășurării unui proces echitabil. Spre exemplu, „Codicele de procedură criminală” pus în aplicare la 30 aprilie 1865, conținea principiul care guverna materia penală potrivit căruia orice infracțiune dă naștere la o acțiune publică (acțiunea penală propriu-zisă), fiind încredințată unui corp de magistrați cunoscuți sub denumirea de Ministerul Public. Subiecte ale procesului penal erau: judecătorul; cel căzut sub acțiunea penală (inculpatul, acuzatul, condamnatul, persoana certată de

judecată și recidivistul); ministerul public (organul acuzării); partea civilă și, dacă era cazul, partea responsabilă civilmente. Astfel celui căzut sub acțiunea penală i se atribuia calitatea de „*inculpat*” din momentul când autoritatea competentă a luat împotriva sa măsuri asigurătoare, cel de „*acuzat*” atunci când camera de acuzare a pronunțat împotriva lui dare în judecată, de „*condamnat*” când sa s-a pronunțat pedeapsa pronunțată de lege, „*certat de judecată*”, era considerat cel care a suferit cândva, mai înainte, o condamnare criminală, iar „*recidivist*”, în materie criminală și corecțională, a fost cel condamnat pentru o crimă, însă a comis, în cei 10 ani după împlinirea condamnării, o altă crimă sau un alt delict [17, p. 248].

Important este de menționat, că dreptul la apărare a existat pentru învinuit în toate stadiile procesului, iar inculpatul sau reprezentantul ministerului public aveau dreptul să ridice excepții în Camera de acuzare cu privire la fapta și făptuitor.

Totodată, împotriva hotărârii pronunțate de către instanță părțile sau ministerul public aveau dreptul să formuleze recurs ori să solicite revizuirea hotărârii pronunțate, care era admisă atât la organele de instrucție, când dosarul se afla în această fază, cât și la instanță când hotărârea era definitivă, indiferent dacă obiectul îl constituia condamnarea sau achitarea inculpatului.

În materie procesual civilă, la 9 septembrie 1865 a fost decretat Codul de procedură civilă, care a fost pus în aplicare în anul următor la data de 1 decembrie, și consfințea următoarele principii de bază: principiul conducerii procesului de către părțile din litigiu sau de către reprezentanții lor, judecătorul având rolul de a supraveghea mersul judecății înlăturând toate actele neconforme cu legea; principiul publicității dezbaterilor, aceasta înseamnă că judecata oricărui proces, trebuie să se desfășoare într-o anume încăpere, denumită ședință publică, la sediul instanței și nu numai părțile dar orice persoană care

dorește să urmărească modul de desfășurare al judecății, are dreptul să o facă în toate fazele judecății; principiul contradictorialității dezbaterilor prin care se dă posibilitatea fiecărei părți aflate în proces să își expună pretențiile sau apărările, probele și argumentele față de solicitările celeilalte părți [3, p. 207].

În România, spre exemplu, un pilon important al asigurării dreptului de acces la justiție, l-a constituit acordarea ajutorului financiar persoanelor lipsite de resursele necesare inițierii unei proceduri judiciare în materie non penală. Astfel, Legea nr. 610 din 21 februarie 1923 privind organizarea și unificarea corpului de avocați [27], prevedea expres că :

- „*fiecare consiliu al corpului de avocați va fi dator să organizeze un serviciu de asistență judiciară în cuprinsul circumscripției sale*”, care va fi condus „*de unul din consilierii baroului, ajutat de un număr de avocați care își vor oferi voluntar serviciile sau se vor desemna de consiliu în ordine succesivă, și se vor schimba prin buna înțelegere*” (art.98);

- „*acolo unde nu vor putea fi delegați avocați, asistența judiciară va fi condusă de judecătorul de ocol respectiv, ajutat de greșierul său*”. *La cererea părții judecătorul va desemna un avocat ca sfătuitor*” (art. 99);

- „*atât conducerea biroului de asistență judiciară cât și susținerea în justiție în baza delegației date de acest birou, constituiesc servicii legalmente datorite*” (art.100);

- „*au dreptul la asistență judiciară persoanele care vor dovedi lipsa de mijloace printr-un certificat emanat în orașe de la circumscripția polițienească respectivă, iar în județ de la perceptorul respectiv, menționând în el și averea, ocupația, etatea și numărul membrilor familiei solicitantului*” (art. 102).

Este de remarcat că instituția persoanei care acordă asistență juridică în scopul asigurării accesului la justiție, fie gratuit, fie contra unui anumit onorariu, a evoluat și au urmat calea unei specializări progresive: pe de o parte s-a conturat gruparea avocaților

pledanți, a celor care în numele și pentru clienții lor apăreau în fața organelor de împărțire a dreptății pledând, și pe de altă parte gruparea celor care asumându-și o specializare din ce în ce mai mare pe domenii și subdomenii ale științei dreptului, acordau în principal consultanță juridică [9, p. 10-11].

În sistemul sistemul anglo-saxon persoanele care acordau asistență juridică în scopul asigurării accesului la justiție sunt cunoscuți și sub denumirea de „*barristers*”, avocații pledanți și „*solicitors*” avocații de consultanță, ultimii având dreptul de a pleda atât la instanțele de drept comun cât și la instanțele de atac, dar fără acces la Curtea Supremă, cu excepția cazului când au o calificare suplimentară în acest sens, denumită „*advocacy qualification*” [13, p. 37-375].

De asemenea, solicitorii în calitate de avocați de rang inferior, adunau materiale necesare la proces, iar în calitate de împuternicit mai executau diverse misiuni de drept, cum ar fi plata impozitelor, asigurărilor etc. sau exercitau dreptul de a acorda asistență juridică în judecătorii de magistratură [29, p. 8].

Tendențe de constituționalizare a dreptului de acces la justiție întâlnim în proiectul de constituție pentru Moldova, elaborat de Mihail Kogălniceanu în anul 1848 care proclamă că: „*Dreptatea este gratuită în toată întinderea țării*” (art. 64), și că „*sloboda apărare este închezășluită atât în cele țivile cât și în cele criminale*” (art. 65). [41, p. 225].

La rândul său, Constituția din 1866 consfințează principiile constituționale progresiste moderne, printre care și principiul separației puterilor, fiind menționat că „*emană de la națiune și se exercită prin delegație*”, iar puterea judecătorească se exercită de curți și tribunale, adică de organe speciale judecătorești, constituite în baza legii. Prin utilizarea sintagmei „*judecătorii ce-i dă legea*” în art. 14 a Constituției din 1 iulie 1866, conchide că Legea fundamentală asigură dreptul oricărei persoane de a recurge la un judecător, adică dreptul de acces la justiție.

Mai mult decât atât, era recunoscut și principiul supremației Constituției, care presupunea că toate legile trebuie să corespundă Constituției, și că aceasta nu poate fi suspendată nici total, nici parțial. Astfel, justiția era competentă să judece inclusiv constituționalitatea legilor în caz de contradicere între o lege și Constituție. Totodată, pe baza dreptului cetățenilor de a reclama în justiție faptele funcționarilor publici care le-au lezat drepturile, s-a înființat și contenciosul administrativ ca o formă de control judecătorec asupra actelor administrației, astfel că Consiliul de Stat creat în 1864 avea competența de a primi reclamațiile particularilor pentru anularea unui act administrative [1, p. 103-104].

În comparație cu textele fundamentale anterioare prin care s-a încercat consacra accesul la justiție, constituțiile adoptate în condițiile regimului totalitar nu conțineau careva prevederi clare cu privire la accesul la justiție ca un drept-principiu, ci doar specificau organele împuternicite să înfătuiească justiția.

Spre exemplu, Constituția R.A.S.S.M. din 23 aprilie 1925 specifică că justiția se înfăptuiește de judecățile norodnice, de Judecata Supremă a RASS Moldovenești, cât și de judecățile speciale ale Uniunii RSS, iar procesul de judecată numit și „*dizlegarea afacerilor*” era deschis și se petrecea în limbile moldovenească și ucraineană, fiind asigurat un traducător celor care nu cunoșteau limba, deoarece în planul de activitate casație-revizie Judecătoria Principală a RASSM se supunea controlului Judecătoria Supreme a RSS Ucrainene. [40, p. 14]

Mai mult decât atât, la solicitare, părțile cointeresate puteau solicita ca hotărârea judecătorească, alte documente și materiale ale procesului să le fie prezentate în limba maternă.

Indiferent că erau organizate instanțe competente să examineze litigiile, un factor care pune sub îndoială efectivitatea actului de justiție este faptul că Procuratura U.R.S.S. avea dreptul de a cere orice

dosar la orice fază a procesului, inclusiv de a cere reexaminarea sentinței sau deciziei judecătorești [1, p. 161].

Totuși, considerăm că un pas semnificativ în scopul asigurării accesului la justiție și a unui proces echitabil ar fi organizarea birourilor colective de asistență juridică. Prin ordonanța Comitetului Executiv Central al U.R.S.S., la 24 octombrie 1924 au fost aprobate „Bazele organizării judecătorești în U.R.S.S. și în republicile unionale”, iar în art.17 se menționa că pentru acordarea asistenței juridice populației și în scopul efectuării apărării se formează colegii ale apărătorilor. Astfel, în anul 1925 în Balta, capitala de atunci a R.A.S.S.M. a fost format Colegiul apărătorilor din R.A.S.S.M. în frunte cu Prezidiul temporar (organ executiv al Colegiului), care exercita în această perioadă conducerea, acordând, totodată, asistență juridică populației. Avocații erau organizați în Consultații (birouri) colective de asistență juridică și asimilați cu funcționarii de stat. Către anul 1927 s-a format definitiv rețeaua consultațiilor juridice, iar pe teritoriul RASSM funcționau atunci 13 consultații juridice, dintre care două în orașul Balta. [18, p. 162]

Ținem să remarcăm că constituțiile ulterior aprobate la fel cuprindeau norme care se refereau la organizarea judecătorească și procuratură, fără însă a consacra exhaustiv accesul la justiție ca un drept – garanție de o importanță considerabilă, așa cum rezultă din cele mai importante documente internaționale precum: art. 10 din Declarația Universală a Drepturilor Omului [11], art. 14 alin. (1) și alin.(5) din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [33] sau art. 6 alin. (1) și art. 13 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului [6].

Concluzii

Odată cu declararea puterii judecătorești subordonată numai legii, iar amestecul în înfăptuirea justiției – inadmisibil, accesul liber la justiție a fost

expres consacrat în Constituția Republicii Moldova. Astfel, în art.20 din Constituția Republicii Moldova este consemnat expres dreptul de acces liber la justiție: „Orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime. Nici o lege nu poate îngreuna accesul liber la justiție” [5]. Astfel, norma constituțională implică o corectă delimitare între dreptul la acțiune în justiție și obligația constituțională de ocrotire a drepturilor, libertăților și intereselor legitime.

În baza materialului expus, considerăm că simpla declarare a drepturilor și libertăților nu asigură însă, de la sine, o protecție eficientă a lor, dar înscrierea acestora în Legea fundamentală constituie una dintre garanțiile respectării drepturilor și libertăților fundamentale, deoarece prin aceasta, drepturile și libertățile cetățenești capătă forța juridică a unei dispoziții constituționale.

La rândul său, specificul garanțiilor constituționale constă în faptul că ele stau la baza tuturor altor garanții juridice ale dreptului de acces liber la justiție, iar importanța deosebită a accesului la justiție sau a „dreptului la un judecător”, rezidă tocmai în supremația dreptului și implică un control eficient al oricărei ingerințe a statului în drepturile persoanelor, cu toate garanțiile oferite de puterea judecătorească. Legătura accesului la justiție cu principiul supremației dreptului este evidentă, atâta vreme cât este adevărat că un stat de drept nu poate fi conceput fără a oferi justițiabililor săi o justiție aptă să corecteze încălcările regulii comune.

Referințe bibliografice

1. ARAMĂ, E. *Istoria dreptului românesc*. Chișinău: Reclama S.A., 2003, 204 p.
2. BUJOREANU, I. *Colecțiune de legiurile României vechi și noi câte s-au promulgat până la finele anului*

1870. București: Nou 'a Typographia a Laboratorilor Romani, 1873, 2139 p.

3. CERNEA, E., MOLCUȚ, E. *Istoria statului și dreptului românesc*. București: Press Mihaela SRL, 2001, 287 p.

4. CIOBANU, V. M. *Tratat teoretic și practic de procedură civilă*. București: Național, 1996, 509 p.

5. Constituția Republicii Moldova adoptată la 29.07.1994, în vigoare din 27 august 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 1 din 12.08.1994.

6. Convenția Europeană a Drepturilor Omului 10 decembrie 1948. În: Principalele instrumente internaționale privind drepturile omului la care România este parte. Vol. I - Instrumente universale, București: Institutul român pentru drepturile omului, 1999, p. 26-34.

7. CREANGA, L. *Elemente probatorii în justiția medievală*. În: Anale științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a MAIRM: științe juridice. Nr. XII(2) din 2012, p. 32-36.

8. DAMASCHIN, M. *Dreptul la un proces echitabil în materie penală*. București: Universul Juridic, 2009, 323 p.

9. DĂNILĂ, L. *Organizarea și exercitarea profesiei de avocat*. București: LUMINA LEX, 1999, 205 p.

10. DĂNILĂ, L. *Organizarea și exercitarea profesiei de avocat*. București: C.H. Beck, 2007, 312 p.

11. Declarația Universală a Drepturilor Omului, New-York, 10 decembrie 1948, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 217-XII din 28.07.1990. Ediția Oficială „Tratate Internaționale”, Vol. I. Chișinău – 1998, p. 11 – 17.

12. DELEANU, I. *Instituții și proceduri constituționale în dreptul comparat și în dreptul român*. Arad: Servo-Sat, 2003, 936 p.

13. Dictionary of Law. Oxford: University Press, 1994, 448 p.

14. DUNĂREANU, I. A. *Justiție, judecător, management*. București: ALL Beck, 2005, 334 p.

15. DUȚU, M. *O istorie a avocaturii române*. De la origini până la primul război mondial. București: Economică, 2001, 304 p.

16. DVORACEK, M. V. *Istoria dreptului românesc*. Editura: Fundației „Chemarea”, Iași, 1992, 344 p.

17. FIROIU, D. V. *Istoria statului și dreptului românesc*. Vol I. Cluj – Napoca: Argonaut, 1998,

18. FRUNZĂ, I. *Organele judiciare și extrajudiciare din Moldova sub regim totalitar bolșevic*. Chișinău: Pontos, 2000, 288 p.

19. GREENEDJE, A. H. J. *Infamia: its place in Roman Public and Private Law*. Oxford: Clarendon 1894. 219 p.

20. GRUNEANȚU, L. *Istoria Baroului Timiș*. Timișoara: Mirton, 2012, 374 p.

21. HAMELIN, J., DAMIEN, A. *Les regles de la profession d'avocat*. Dalloz: Erreur Perimes, 1989, 762 p.

22. HANGA, VI. *Drept privat roman*. București: EDP, 1978, 461 p.

23. HANGA, VI. *Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar*. Iași: Chemarea, 1993, p. 148 p.

24. IONESCU, C. *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente (1741-1991)*. București: Lumina Lex, 1998, 912 p.

25. IONESCU, M., MIRON, G.-M. *Istoria Baroului Cluj*. Cluj-Napoca: Argonaut Mega, 2012, 334 p.

26. IONESCU, S. *Principiile procedurii judiciare în reglementarea actuală și în noile coduri de procedură*. București: Universul Juridic, 2010. 220 p.

27. Legea nr. 610 din 21 februarie 1923 privind organizarea și unificarea corpului de avocați. În: Monitorul Oficial nr. 231 din 21 februarie 1923. [On-line]: <http://www.lex.ro/Legea-610-1923-29.aspx> (vizitat la 03.05.2022)

28. LONGINESCU, G. D. *Feria*. În revista istorică: Balcania. Nr.II - III \ 1939-1940, p. 199-318.

29. MĂRGINEANU, I., OSOIAN, L. *Avocatura în Republica Moldova – o subtilă diplomație în dezvoltare, instituție juridică a societății civile cu viziune spre integrarea europeană*. Chișinău: [s. n.], 2003, 112 p.

30. MICULESCU, P., CLIPA, C. *Istoria dreptului românesc*. Timișoara: Universitas Timisiensis, 2002, 212 p.

31. NEGRU, I. *Istoria dreptului românesc*. Lugoj: Nagard , 2014, p. 172 p.

32. NEGULESCU, P., AILEXIANU, G. *Colecțiunea vechilor legiuiri administrative*. București: Întreprinderile „Eminescu” S.A., 1944, 368 p.

33. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, New-York, 16 decembrie 1966, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 217-XII din 28.07.1990. Ediția Oficială „Tratate Internaționale”, Vol. I. Chișinău – 1998, p. 30 – 49.

34. PASCU, S., HANGA, V. *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P. R.* Vol. II. București: Editura Științifică, 1958, 870 p.
35. PASCU, S., HANGA, V. *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P. R.* Vol. III. București: Editura Științifică, 1963, 941 p.
36. POPA, V. *Drept public*, Chișinău: [s.n.], 1998, 460 p.
37. RĂDULESCU, A. *Pravilniceasca condică – 1780*. București: Editura Academiei Române, 1957, 268 p.
38. RENAUT, M. H. *L'accès à la justice dans la perspective de l'histoire du droit*. În: *Revue historique de droit français et étranger*. Vol. 78, no. 3/2000, p. 473-495
39. SMOCHINĂ, A. *Istoria Universală a Statului și Dreptului*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, 552 p.
40. SMOCHINĂ, A. *Organele constituționale ale Republicii Moldova în condițiile regimului totalitar*. Chișinău: Tipografia PRAG-3, 2001, 192 p.
41. STRATAN, V. *O perspectivă istorică asupra accesului la justiție în dreptul românesc*. În: *Analele Universității de Vest din Timișoara*, Nr. 2 din 2019, p. 213-227
42. VECHIO, del G. *Lecții de filosofie juridică*. București: Europa Nova, 1993. 352 p.
-